

Socijalna konstrukcija pobune Srba u Hrvatskoj 1990.-1995. godine*

OZREN ŽUNEC

Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu, Republika Hrvatska

Na temelju utjecajne teorije Bergera i Luckmanna, u radu se razmatraju neki sadržaji konstrukcije društvene i političke situacije u srpskom političkom diskursu u vrijeme pobune Srba u Hrvatskoj. Reificirana konstrukcija odnosa Hrvata i Srba kao višestoljetnog i vječnog rata između po naravi nepomirljivih protivnika vodila je neizbježnoj uporabi nasilja u rješavanju političkih problema.

Ključne riječi: Pobuna Srba u Hrvatskoj, Berger i Luckmann, socijalna konstrukcija zbilje.

Pobuna Srba u Hrvatskoj iznimno je zanimljiv i do danas još nedovoljno razjašnjeni fenomen. Od prvih naznaka pripremanja i izbijanja pobune pa sve do njezina ugušenja i propasti, promatračima se postavljala zagonetka o smislu pobune i realnog cilja koji se njom želio i mogao ostvariti, osobito stoga što je već zarana – a pogotovo nakon što je do izražaja došla intransigentnost pobunjeničkog vodstva koje je odbijalo svako kompromisno odnosno političko rješenje – postalo jasno da pobuna ne može imati nikakav drugi rezultat osim sloma.¹

Motive i ciljeve srpske pobune – odnosno izbor ratne opcije – pokušat ćemo djelomično objasniti iz konstrukcije povijesne situacije koju su Srbi razvili pri kraju epohe socijalizma. Pri tome ćemo se poslužiti pretpostavkama konstrukcionizma u sociološkoj teoriji, kako su naznačene u utjecajnom nauku

---

* Tekst priopćenja obuhvaća izmijenjene i dopunjene fragmente šire autorove studije *Goli život: socijalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*. Sv. I.-II. Zagreb: Demetra, 2007. – Priopćenje i studija nastali su u sklopu rada na projektu *Socijalni korelati Domovinskoga rata* (0130999) koji je uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa od 2002. do 2005. izvođen na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

¹ Usp. primjerice, Karl GORINŠEK, Martin ŠPEGELJ, Miko TRIPALO, Ozren ŽUNEC (1993.): "Rat ili mir u Hrvatskoj." *Erasmus* 1, 4; 11.-27. te Ozren ŽUNEC (1994.) «Hrvatska u sukobu niskog intenziteta». *Erasmus* 2,7, 46.-63. Da će rezultat pobune biti masovni odlazak pobunjenih Srba, u nekim je raščlambama također bilo unaprijed jasno predviđeno, usp. Ozren ŽUNEC (1995.) «Okučanski zaključci». *Erasmus* 3,12; 7.-20. Kasnije u: ŽUNEC (1998.), 99.-128.

Bergera i Luckmanna.² Prema toj koncepciji, društveni poredak kontinuirani je proizvod ljudske djelatnosti i nije izveden iz biologijskog ili fizičkog poretka u kojem čovjek živi. To znači da ljudi, pa onda i političke zajednice odnosno narodi, manje-više slobodno konstruiraju svoju samosvijest i identitet, kao i identitet onoga Drugoga s kojim su u interakciji te da sami definiraju svoje odnose s njime.

Ono što je konstruirano postaje realno, objektivna zbilja, i pojedinci nad time uglavnom gube moć. Dojam objektivnosti je utoliko snažniji što pojedinac koji nema neposrednog iskustva nastanka institucija, a takvi su svi kasnije naraštaji, ne može te institucije izvesti iz sebe, pa čak ni i iz svojih najviših mentalnih funkcija. One su jednostavno *tu* i *tu* ostaju.³ Za objektivnost konstrukcije bitan je uvjet transgeneracijski opstanak institucija. No one uvijek, bez obzira na moć koju nad ljudima imaju, ostaju društvene konstrukcije.

Konstrukcionistička je teorija uvidjela da postoje situacije u kojima se dolazi do zaborava da identiteti i odnosi predstavljaju ljudske konstrukcije. Nestanak svijesti o tome da je društveni svijet proizvod čovjeka ovi autori nazivaju *postvarenjem* (reifikacijom). Postvarenja su eksternalizirani i objektivizirani ljudski proizvodi zaboravljenog podrijetla koji dobivaju «ontologijski status neovisan o ljudskom djelovanju i označavanju».⁴ Postvareni svijet je prema definiciji dehumanizirani svijet nad kojim čovjek više nema kontrolu i ne može ga promijeniti. U tom stanju svjesna i slobodna politička akcija koja želi preokrenuti smjer događaja postaje nemoguća.

Politička i društvena situacija u Jugoslaviji prije pobune predstavljala je složeni splet socijalno konstruiranih institucija, identiteta i uloga kojima su akteri određivali sebe, druge, svijet oko sebe i svoje akcije u njemu. Među najvažnijim institucijama nastalima u dotadašnjoj konstrukciji bili su komunistički politički poredak, socijalističko društveno uređenje te međunacionalni odnosi u institucijama «bratstva i jedinstva» te federativnih odnosa između republika. U desetljećima komunističke vlasti ti su konstrukti predstavljali dominantnu socijalnu realnost koja je, zahvaljujući između ostalog i strogoj socijalnoj kontroli, bila dobrim dijelom postvarena. Srpska se pobuna začinje

---

² Peter L. BERGER, Thomas LUCKMANN (1992.) *Socijalna konstrukcija zbilje. Rasprava o sociologiji znanja*. Preveo Srđan Dvornik, Zagreb, Naprijed.

³ "Institucionalni svijet se, dakle, doživljava kao objektivna zbilja. (...) Sama ta povijest, kao tradicija postojećih institucija, ima karakter objektivnosti. Pojedinčeva biografija zahvaćena je kao epizoda smještena unutar objektivne povijesti društva. Kao povijesna i objektivna činjenična stanja, institucije se pojedincu suprotstavljaju kao neosporne činjenice. Institucije su *tu*, njemu izvanjske, postojane u svojoj realnosti, sviđalo se to njemu ili ne. Ne može ih otproviti po želji. Opiru se njegovim pokušajima da ih izmijeni ili da im umakne. Imaju nad njime prinudnu moć, i to kako po sebi, golom silom svoje faktičnosti, tako i kroz kontrolne mehanizme. Ako pojedinac ne razumije svrhu ili način djelovanja institucija, to ne umanjuje njegovu objektivnu zbiljnost. On može široke sektore socijalnog svijeta u njihovoj neprozirnosti doživljavati kao neshvatljive i ugnjetačke, ali time i ne kao manje zbiljske. Kako institucije egzistiraju kao izvanjska zbilja, individuum ih ne može razumjeti introspekcijom." (BERGER i LUCKMANN, n. dj., 81).

⁴ BERGER i LUCKMANN, n. dj., 112.

upravo u vremenu popuštanja socijalne kontrole uvjetovane slomom komunizma i otvaranjem mogućnosti rekonstrukcije socijalne zbilje.

Pobuna je pokrenuta u sklopu socijalne rekonstrukcije jugoslavenske i hrvatske zbilje. Hrvatski Srbi, odnosno oni koji su pokrenuli oružanu pobunu i sudjelovali u njoj, kao i njihovi politički saveznici, mentori i zaštitnici u Srbiji, predstavu o situaciji 1989.-1990. konstruirali su kao stanje ugroze političke i biološke egzistencije Srba i kao početak novoga genocida. Hrvati su definirani kao «ustaše», a postkomunistička Hrvatska kao recidiv Nezavisne Države Hrvatske. Istovremeno, dotadašnji povijesni konstrukt o nastanku Jugoslavije koji je sadržavao nacionalnoosloboditeljske motive, zajedničke interese Srba i drugih naroda, pripadnost južnoslavenskoj skupini naroda itd., zamijenjen je konstrukcijom o katastrofalnoj političkoj pogrešci Srba koji su se protiv svojih interesa, i još k tome dva puta (1918. i 1945.), ujedinili sa svojim vječnim i smrtnim neprijateljima, Hrvatima. Time je nastanak nove institucije prebačen daleko u prošlost o kojoj najveći broj ljudi nije imao nikakvo neposredno iskustvo ni biografsko pamćenje.

Različitim sredstvima utjecaja na javno mnijenje u Srba je stvoreno uvjerenje ne samo da nova realnost jest *tu*, nego i da je tu bila zapravo *oduvijek*. Pojedinaac ju je morao prihvatiti čak i ako je proturječila svim njegovim dosadašnjim iskustvima mirnog i manje ili više skladnog suživota ili barem trpeljivosti, kao što su iskustva nacionalno mješovitih brakova, dobrosusjedskih odnosa, multikulture i multikonfesionalne tolerancije, međusobne funkcionalne ovisnosti zajednica i dr. Kako to pokazuje primjer iskapanja i ponovnoga ceremonijalnog ukapanja srpskih žrtava iz vremena Drugoga svjetskog rata, mnogima postupcima koje je srpska strana poduzimala bila je za svrha prizivanje u sadašnjost najnegativnijih epizoda iz prošlosti međunacionalnih odnosa.⁵

Međutim, jedna od najistaknutijih crta izvršene konstrukcije jest svakako pretumačenje smisla koje je Jugoslavija imala za Srbe.

Najsazetije rečeno, u narativu koji je tada općenito vrijedio, Jugoslavija koja je nastala 1918. godine bila je shvaćena kao državna tvorevina koja trajno rješava srpsko nacionalno pitanje budući da su se svi Srbi našli u jedinstvenoj državno-političkoj zajednici⁶.

⁵ U razdoblju pred početak oružane pobune, prošlost je prizivana ne samo obnavljanjem i održavanjem mitskih narativa, nego i različitim ritualima, dakle radnjama čija je funkcija oživljavanje praiskonskih događaja. Jedan od posebno upadljivih rituala bila su ponovna pokapanja srpskih žrtava iz Drugoga svjetskog rata. Riječ je bila o crkvenim obredima na kojima su sudjelovali i predstavnici političke elite koja je bila angažirana u formuliranju, promicanju i operacionalizaciji srpskoga političkog projekta. Sabor SPC-a na svom zasjedanju u svibnju 1990. donio je odluku da se nadležnim tijelima uputi zahtjev da se iz jama izvade posmrtni ostaci Srba koje su ustaše pobili u Drugome svjetskom ratu i dostojno pokopaju. Akcije su ubrzo uslijedile te su se iskapanja i pokapanja tijekom 1990.-1991. obavljala na više lokacija u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj. O fenomenu ponovnih pokapanja v. detaljnije u ŽUNEC, *Goli život*, n. dj., sv. I., 421.-428.

⁶ Olivera MILOSAVLJEVIĆ (2002.a) «Jugoslavija kao zabluda.» U: Nebojša POPOV (ur.) (2002.) *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Sv. I.-II. Beograd: Samizdat B92; sv. 1, 87.

Srpski nacionalistički pokret u drugoj polovici osamdesetih godina XX. stoljeća ovu je pozitivnu ocjenu Jugoslavije stubokom izmijenio: Jugoslavija ne samo da ne predstavlja rješenje srpskog nacionalnog pitanja, nego je i prepreka tom rješenju. Ta se nova ocjena argumentirala na dva načina. U prvom se dokazivalo da aktualni politički ustroj Jugoslavije ne odgovara trenutnim interesima srpskog naroda i da njezino sadašnje uređenje predstavlja prepreku za njegov daljnji razvoj⁷. U drugoj se argumentaciji ova ocjena trenutnog stanja retrospektivno proširila na prošlost te se u sklopu te povijesne ekstenzije tvrdilo da je Jugoslavija od samog svog početka 1918. godine bila protusrpska i za Srbe porobljivačka. NOB, do sada shvaćana kao zajednička borba Srba i Hrvata, protumačena je kao obmana kojom se nastojalo prikriti činjenicu da se radilo o samo još jednoj od epizoda u vječnom ratu između Srba i Hrvata.

Jedan od primjera nove konstrukcije povijesti Srba u Jugoslaviji i njezine uporabe u profiliranju i opravdanju političke akcije srpskih nacionalista jest navođenje anegdote o izvješću srpskog vojvode Živojina P. Mišića o nalazima njegove «misije za utvrđivanje činjenica» o stanju u Hrvatskoj nakon ujedinjenja 1918. Prije oživljavanja «novog pokreta srpstva» ova je anegdota bila malo poznata ili posve nepoznata, a onda se počela stalno navoditi u mnogobrojnim radovima srpskih autora koji daju apologetske prikaze i tumačenja pobune Srba u Hrvatskoj kao i političkog djelovanja Srba u cijelom ratu u bivšoj Jugoslaviji. Anegdota je tako često navođena da se može reći da je riječ o jednom od standardnih toposa u takvim radovima (anegdotu tako navode neka od glavnih vrela za povijest pobune, primjerice Mile Dakić, Mile Paspalj ili Milisav Sekulić 2001.).⁸

Prema anegdoti, regent i budući jugoslavenski kralj Aleksandar Karađorđević poslao je u proljeće 1919. godine vojvodu Mišića, slavnoga srpskog vojskovođu, tvorca značajnih srpskih pobjeda u Prvome svjetskom ratu i načelnika Štaba vrhovne komande, da obiđe Hrvatsku i u razgovorima s hrvatskim

---

⁷ Takva je argumentacija polazila od toga da je položaj Kosova pitanje federacije, ali je istovremeno podrazumijevala da «srpsko pitanje» treba biti riješeno i u drugim područjima Jugoslavije. Nalazimo je kod svih glavnih protagonista pokreta, primjerice u stajalištima da je Kosovo «pitanje Jugoslavije» (pa i «evropsko pitanje»). Usp. sljedeća stajališta u «Memorandumu» Srpske akademije nauka i umetnosti: «Današnja sudbina (...) je (...) pitanje jugoslovenskih konsekvenci.» («Memorandum SANU: Grupa akademika Srpske akademije nauka i umetnosti o aktualnim društvenim pitanjima u našoj zemlji.» Navedeno prema: Bože ČOVIĆ (ur.) (1991.) *Izvori velikosrpske agresije. Rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*. Priredio Bože Čović, Zagreb, August Cesarec – Školska knjiga, 290.), zatim: «Sudbina Kosova ostaje životno pitanje čitavog srpskog naroda. Ako ono ne bude rešeno jednim pravim rezultatom nametnutog rata, ako se ne uspostavi istinska bezbednost i nedvosmislena ravnopravnost za sve narode koji žive na Kosovu i Metohiji, ako se ne stvore objektivni i trajni uslovi za povratak iseljavanja naroda - taj deo Republike Srbije i Jugoslavije postaće i evropsko pitanje, sa najtežim, nedoglednim posledicama» (Isto, 290.). Ista stajališta zastupao je i Dobrica Ćosić za koga je Kosovo «životno pitanje srpskog naroda» i «sudbinsko pitanje Jugoslavije» (navedeno u Drinka GOJKOVIĆ (2002.), «Trauma bez katarze», u: POPOV, n. dj., 411.).

⁸ Mile DAKIĆ (1994.) *Srpska Krajina: Istorijski temelji i nastanak*. Knin, Iskra; Mile PASPALJ (1996.) *Album iz Krajine*, Sarajevo, Javnost; Milisav SEKULIĆ (2001.) *Knin je pao u Beogradu*, Bad Vilbel: Nidda Verlag.

političarima razvidi situaciju i izglede nove višenacionalne države. Nakon kraćeg boravka u Hrvatskoj, vojvoda Mišić je regentu Aleksandru iznio svoje nalaze i prijedloge:

«Iz svega što sam video i čuo ja sam duboko zažalio što smo se, na silu Boga, obmanjivali nekakvim idejama o bratstvu i zajednici. Svi oni jednako misle. To je svet za sebe. Ma sa kakvim predlogom da se pojaviš, stvar je propala. Ništa se neće moći učiniti. To nisu ljudi na čiju se reč možeš osloniti. To je najodvratnija fukara na svetu, koja se ne može zajaziti ničim što bi joj se ponudilo. (...) Dvoje nam kao neminovno predstoji: potpuno se otcepiti od njih, dati im državu, nezavisnu samoupravu, pa neka lome glavu kako znaju. (...) Granice će biti tamo gde ih mi povučemo, (...) onde gde istorija i etnografija kažu, gde kažu jezik i običaji, tradicija i, najzad, gde se sam narod po slobodnoj volji opredeli, pa će to biti pravo i bogu drago. (...) Ti su ljudi, odreda, prozirni kao čaša, nezajažljivi, i u takvoj meri lažni i dvolični da sumnjam da na kugli zemaljskoj ima većih podlaca, prevaranata i samoživih ljudi».⁹

Anegdota se naširoko preporučavala i u visokim srbijanskim političkim krugovima pred raspad Jugoslavije, pa je tako zabilježeno da ju je Dobrica Ćosić ispričao Borisavu Joviću, nastojeći ovoga uvjeriti u «preživjelost Jugoslavije».¹⁰

Uporaba ove anegdote u pokušaju objašnjenja podrijetla sukoba vrlo plastično oslikava metode i sadržaj konstrukcije socijalne zbilje odnosno način na koji su Srbi definirali početnu političku situaciju.¹¹ «Drugi», odnosno Hrvati, tipološki su prikazani kao psihološki izopačena i moralno problematična skupina, pri čemu su te krajnje negativne karakteristike pripisane cijeloj skupini i u svim situacijama, s time da one i u «svjetskim razmjerima» predstavljaju neobičan fenomen. Osim ove demonizacije, s pomoću koje se podrijetlo i neizbježnost sukoba izvodi iz trajnih psiholoških i moralnih karakteristika protivnika, značajno je nastojanje da se početak sadašnjeg sukoba stavi u raz-

⁹ U: SEKULIĆ, n. dj., 8.-9.; isti tekst donose i: DAKIĆ, n. dj., 35., PASPALJ, n. dj., 10.-11.

¹⁰ Ćosić je Joviću anekdotu o vojvodi Mišiću ispričao u kontekstu nagovaranja na odustajanje od Jugoslavije. Jović bilježi: «(Ćosić, *op. O. Ž.*) govori mi činjenice iz istorije. Posle ujedinjenja 1918. godine Vojvoda Mišić je boravio u Zagrebu dva meseca i kad se vratio referisao je princu Aleksandru (još nije bio kralj – Petar I. je bio živ) o tome šta je saznao. Rekao mu je: 'Razgovarao sam sa dve hiljade Hrvata. Svi su mi kazali da oni neće sa Srbima da žive.' Aleksandar ga je pitao šta predlaže? Kada mu je ovaj pomenuo Jovana Cvijića, prekinuo ga je i pitao: 'Imate li drugi predlog?' Dakle nije hteo da čuje za etničke karte i podelu. Ovaj mu je onda predložio jugoslovenske programe saobraćaja, kulture, privrede... Ćosić misli da je još tada načinjena istorijska greška, da je Aleksandar čak odbijao i da čuje predloge koji se nisu uklapali u njegovo shvatanje potrebe stvaranja velike Jugoslavije. Zato se moramo vratiti istini.» (Borisav JOVIĆ (1995.) *Poslednji dani SFRJ: Izvodi iz dnevnika*, Beograd, Politika, 194.).

¹¹ Osim Mišića, u ovom kontekstu rado se navode i hvale i druge istaknute osobe srpskoga javnog života koje su se protivile ujedinjenju 1918. (Jovan Dučić, Miloš Crnjanski, Nikola Pašić, Jovan Cvijić, Brana Petronijević i dr.) ili se navode neke izjave onih koji su doduše radili na ujedinjenju, ali su, kao Nikola Pašić, «uvideli grešku» (DAKIĆ, n. dj., 17.). Nizanje imena protivnika ujedinjenja i inače je uobičajen dodatak razmatranjima o promašenosti Jugoslavije (primjerice u Rada P. KOVAČEVIĆ - Aleksandar DRAŠKOVIĆ (1991.) "Srbija nam je dala ko-nja, vratićemo joj ragu", *On*, 42, 23. 8. 1991.).

mjerno daleku prošlost, odnosno u razdoblje «prvog kontakta» između Srba i Hrvata. Premda je politička situacija 1918.-1919. bila posve različita od one 1990.-1991., kao temelj sukoba uzeto je ono jedino što povezuje dva razdoblja – postojanje zajedničke države – a što samo po sebi, bez navođenja ikakvih konkretnih prijevora i nesuglasica, zapravo i ne može biti problematično. Međutim, u ovoj slici problemi i ne proizlaze iz konkretnih sporova ili suprotstavljenih interesa odnosno iz nekoga određenoga političkog djelovanja onoga «drugoga» i interakcije s njim, nego je politička situacija posljedica naravnih svojstava «drugoga», njegove neusporedive i nepopravljive zloće.

Konstrukcionistički značaj anegdote ponajprije je vidljiv u tome što je anegdota apokrifna i vjerojatno fiktivna.¹² Kako je njezino objašnjenje podrijetla sukoba vrlo plauzibilno, utoliko što uzrok sukoba smješta u karakterna svojstva «drugoga» na koja se ne može utjecati pa je vlastito djelovanje posve irelevantno i stoga nepodložno prosudbi, anegdota je unatoč svojem apokrifnom karakteru široko prihvaćena i navođena u prikazima «povijesnih korijena» sukoba. Činjenica da autori M. Dakić, M. Paspalj i M. Sekulić, koji anegdotu prepričavaju, ne navode vrelo iz kojega su je preuzeli ne mora biti tek znak odsutnosti akribije u tih pisaca, nego je vjerojatnije da izostavljanje izvora treba pojačati dojam da je riječ o općepoznatom događaju koji je samim tim nužno i realan.¹³ Najvažnija značajka anegdote je, pak, u stvaranju izrazito tipizirane slike «drugoga», što je klasičan primjer izgradnje postvarenog identiteta. Iz postvarenog identiteta Hrvata proizlazi i postvarenost odnosa Srba prema njima – budući da je karakter Hrvata naravan, neovisan o ljudskom djelovanju i nepromjenjiv, onda i odnos prema Hrvatima može biti samo jedan i nepromjenjiv. Povijesna situacija kako je prikazuje anegdota nije društveni svijet kao proizvod ljudske djelatnosti, nego refleksija nepromjenjivih, metafizički određenih svojstava Hrvata na koje se ne može utjecati.

¹² Anegdota potječe iz bilježaka profesora Milorada Pavlovića Krpe, Mišićeva ratnog tajnika i neke vrste službenog ljetopisca u stožeru 1. armije, kojemu je Mišić navodno prepričao svoj razgovor s prestolonasljednikom, a javlja se više puta u radovima vojnih povjesničara Save Skoka i Petra Opačića (posljednji put u knjizi Petra OPAČIĆA, *Vojvoda Živojin Mišić*, Beograd 2002., 393.-395.). Vjerodostojnost jedinog izvora anegdote (Krpa) višekratno je osporena, primjerice u knjizi Đorđa STANKOVIĆA, *Istorijski stereotipi i naučno znanje*, Beograd 2004., 294.-302., te u radu Mile BJELAJCA, «Vojvoda Mišić kao vojnik i strateg» (prilog uz reprint Mišićevih memoara; v. Živojin MIŠIĆ: *Moje uspomene – pomenik*, Beograd 2004., 278.-280.). – Vojvoda Mišić je u naznačeno vrijeme odista nakratko posjetio Hrvatsku, ali radi prisustvovanja prenošenju posmrtnih ostataka Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana u grobnicu u zagrebačkoj katedrali (30. 4. 1919.). U dokumentaciji regentova kabineta, koja je inače pomno vođena i vrlo pouzdana, ne postoje tragovi o audijenciji pa čak ni o telefonskom razgovoru prestolonasljednika s vojvodom Mišićem iz vremena njegova povratka s puta iz Hrvatske. Okolnosti Mišićeve «misije» u Hrvatskoj, koja je trajala samo tri dana tijekom kojih Mišić nije stigao ili nije fizički mogao obići neke lokalitete za koje se inače tvrdi da ih je bio posjetio (primjerice, u Rijeku nije mogao ni ući), temeljem dnevnika Vjekoslava Spinčića rekonstruirao je Mile Bjelajac u svojoj knjizi *Vojska Kraljevine SHS 1918.-1921.*, Beograd 1988., 124. i 140.-142. (podatci u ovoj bilješci potječu iz osobnog priopćenja Mile Bjelajca autoru).

¹³ Primjerice, Dakić koji u svojoj knjizi redovito navodi sve bibliografske referencije, propušta navesti vrelo iz kojeg je preuzeo anegdotu (DAKIĆ n. dj., 35.).

U srpskoj rekonstrukciji povijesti ujedinjenje 1918. godine ne smatra se samo "fatalnom i tragičnom greškom" nego i događajem koji je načelno nepopravljiv ako ne budu poništene *sve* njegove posljedice, čime se povijesni smisao nastanka Jugoslavije izjednačava s onim Kosovske bitke. To znači da će biti isključena sva rješenja koja bi na ovaj ili onaj način priznavala rezultate i pravne posljedice ujedinjenja kao što su život s drugim narodima, život srpske "dijaspore" u drugim federalnim jedinicama, višenacionalna državna zajednica, participacija u suverenitetu i sl. U toj perspektivi, pozitivna činjenica ujedinjenja svih Srba u jednu državu 1918. godine bila je odmah u početku poništena ulaskom u zajednicu s drugim narodima, posebno s Hrvatima s kojima su novopriključeni Srbi živjeli zajedno i izmiješano. Na samom početku javnijeg nastupa srpskog nacionalizma njegovi su korifeji izrazili stajalište da je za Srbe ujedinjenje bilo «ulazak u ropstvo».¹⁴

Srpski nacionalistički diskurs tumačio je interese i motive sudionika ujedinjenja 1918. godine redukcionistički, u kategorijama ratnog statusa njegovih sudionika. Dobrica Ćosić, svakako najznačajniji i najartikuliraniji ideolog suvremenoga srpskog nacionalizma, etničko jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca kao motiv ujedinjenja isključuje kao "zabludu i svesnu obmanu sebe i sveta".¹⁵ Presudno je to što je bila riječ o "ujedinjenju ratnih pobjednika i poraženih, oslobođilaca i oslobođenih".¹⁶ Za razliku od pobjednika Srba, koji su u ujedinjenju vidjeli rješenje pitanja svoje "dijaspore", poraženi Hrvati i Slovenci su u tome, uz "spasavanje svojih etničkih teritorija", vidjeli mogućnost "prebegavanja od poraženih među pobjednike".¹⁷ Drugim riječima, u ujedinjenju, "ostvarenom preko ratnog rova",¹⁸ sudionici su zadržali svoje ratne suprotstavljene pozicije i nisu ih uspjeli prevladati, a iz toga su onda preko sedamdeset godina proizlazile sve značajke života u zajedničkoj državi.

Ratni status, pa onda i sam rat, postaje tako neprevladiva, vječna i neizmjenjiva "antropološka činjenica", prva i najvažnija odrednica i *ljudska bit* nacionalnih zajednica koje su živjele u zajedničkoj državi. "Politika, moral, psihologija" odnosno "cjelokupan život nove države" tu bitnu činjenicu više ničim neće moći promijeniti i ratno stanje će vječno biti temelj odnosa sudionika ujedinjenja i zajedničkog života, koje nikakve institucije i nikakva politička rješenja, zamišljena ili ostvarena, ne mogu prevladati. Sukladno takvom gledištu, rezultati svih povijesnih procesa u posljednjem stoljeću ocijenjeni su kao rezultat stalnog rata: «Sada je izvesno da je XX. vek – vek historijskog poraza srpskog naroda.»¹⁹

¹⁴ «Komentarišući zbivanja u Jugoslaviji tokom 1988., Vuk Drašković je (...) pisao da je ujedinjenje Jugoslavije 1918. godine predstavljalo za Srbe ulazak u ropstvo.» (Radmila RADIĆ (2002.) «Crkva i 'srpsko pitanje'», U: POPOV, n. dj., sv. 1, 315): u tom vrelu navodi se da je Draškovićev tekst izvorno objavljen u: *Glas crkve*, br. 4/1988.).

¹⁵ D. ĆOSIĆ (2003.) *Srpsko pitanje*. Priredili Trivo Indić i Svetozar Stojanović. Sv. I.-II. Beograd: Filip Višnjić. sv. I., 251.

¹⁶ ISTI.

¹⁷ ISTI, 252.

¹⁸ ISTI, 251.

¹⁹ ISTI, sv. II., 31. O «povijesnom porazu» Srba govorio je i «Memorandum», v. Čović, n. dj.

Zajednička država tako se nikad neće moći osloboditi rata. Ali ne samo da će svakodnevni zajednički život ratnih protivnika podsjećati na tu neprevladivu razliku među njima, nego će i sama država, čak i u miru, zapravo biti stalno ratno stanje, a ne politička zajednica:

«U Jugoslaviji od 1918. godine do ovoga dana, s kraćim prekidima i zatišjima, traju građanski, međunacionalni, ideološki i verski sukobi, koji su, zapravo, jedan *permanentni rat*.»²⁰

No, neće život u miru biti zapravo stalni rat, nego će i politički položaj sudionika ujedinjenja i članova državne zajednice proizlaziti iz toga koji su status imali u ratu i na kojoj su strani bili. Zato se i konkretna raspodjela moći u novoj državi derivirala upravo iz ratnih zasluga žrtava:

“Srbi, koji su za stvaranje zajedničke države žrtvovali u ratu trećinu svog i stanovništva, (...) na toj osnovi i na svom većinstvu imali (su, *op. Ž.*) političku prevlast...”²¹

Slijedom ove supstancijalističke filozofije povijesti koja ne priznaje mogućnost promjene niti dopušta postojanje epohalnih posebnosti i različitosti, srpski nacionalistički diskurs ocjenjuje položaj srpskog naroda u Jugoslaviji kao nesnosan. Srbi su prikazani kao žrtve svojih idealističkih nastojanja da oslobode druge narode pri čemu su sami ostali prevareni tako da ni činjenica da su se u Jugoslaviji našli i svi Srbi, ne predstavlja nikakvo stvarno postignuće – Jugoslavija nije realna nego «idealna i utopistička državna forma rešenja srpskog nacionalnog pitanja». ²² Motiv idealizma i tragične zablude opet je prisutan kao i pri tumačenju *zablude* regenta Aleksandra u anegdoti o vojvodi Mišiću. Srbi su u zajedničku državu uložili najviše i imali najplemenitije motive utemeljene u pravu na samoodređenje, a drugi nisu uložili ništa i isticali su samo svoje sebične ciljeve:

«Sve su jugoslovenske nacije bile jugoslovenske samo kad im je to koristilo; jedino su Srbi bili Jugosloveni i kad im je to nanosilo štetu, a takvi su, u većini, i danas. ‘Nerazvijeni narodi’²³ su Jugosloveni iz nužde, a *antisrbi* svojom nacionalnom i ideološkom prirodom».²⁴

²⁰ ČOSIĆ, n. dj, sv. I., 248. (izlaganje iz 1987., isticanje moje, *op. O. Ž.*). U svojim istupima Čosić je ovu temu više puta varirao, usp. primjerice stav: “U stvari, mir između Prvog i Drugog svetskog rata bio je u velikoj meri unutrašnji i spoljni rat protiv Jugoslavije”. ISTI, 253.; izlaganje iz 1987.). Slično stajalište izrazila je i Smilja Avramov: “Moram reći da je Jugoslavija bila na neki način u stalnoj krizi od 1945. do 1990. Na neki način, Jugoslavija je često bila na rubu građanskog rata” (The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: Transkript ispitivanja svjedokinje Smilje Avramov na suđenju Slobodanu Miloševiću, 7. i 8. 9. 2004., 32398.-32580. Dostupno na URL <http://www.un.org/icty/transe54/040907IT.htm>, 32404).

²¹ ISTI, 253.

²² ISTI, 362.

²³ Odnosi se na dijelove Jugoslavije koji su u vrijeme socijalizma imali status «nerazvijenih područja» i u koja je federalna vlast ulagala značajna financijska sredstva radi poticanja razvoja. Sredstva su potjecala od «razvijenih» federalnih jedinica i prikupljana u saveznom Fondu za nerazvijene, a prikupljanje tih sredstava i njihova alokacija bili su nerijetko predmet sporova i sumnjičenja. Bosna i Hercegovina i Kosovo bili su primatelji značajnih sredstava iz tog fonda.

²⁴ ČOSIĆ, n. dj., sv. I., 142 (dnevnička bilješka iz 1987., isticanje moje, *op. O. Ž.*).

Tako su za Ćosića "Srbi i Hrvati – narodi sa suprotstavljenim religijama i suprotstavljenim nacionalnim ideologijama",²⁵ a za Sergija Veselinovića, jednog od vođa pobune Srba u Hrvatskoj, "mi smo dva naroda koji isključuju jedan drugoga".²⁶ Logična posljedica ovakvih konstrukcija jest da se iz njih deducirani politički projekt uspostavlja u prvom redu kao povratak na «nulto stanje», dakle ono prije ujedinjenja.²⁷ Zaustavljanje vremena i svake povijesne perspektive nakon ujedinjenja te petrifikacija odnosa iz "nultog stanja" kao posljedicu imaju percepciju da zajednički život može teći samo kao stalni otvoreni ili samo privremeno zauzdani sukob suprotstavljenih naroda.

Povratak na izvorište, odnosno situaciju u kojoj su prepoznati iskoni svih zala i nedaća, imao je nužno dvije posljedice. Ponajprije, narodi s kojima se živjelo u zajedničkoj državi bit će percipirani onakvima kakvi su bili pri ulasku u zajedničku državu, naime kao ratni protivnici ili, općenito, "suprotni" i prema srpskome trajno neprijateljski nastrojeni narodi. Drugo, kako je intencija da se srpsko nacionalno pitanje riješi povratkom na "nulto točku" predstavljala takvu konstrukciju političke i društvene zbilje kojom su poništeni u međuvremenu nastali ustavnopravni, međunarodnopravni i socijalni realiteti, a kako su ti realiteti objektivno postojali, napetost između činjeničnog stanja i njegove mentalne negacije moći će se riješiti samo tako da se sav politički razvoj u XX. stoljeću promatra kao nešto doduše postojeće, ali apsolutno negativno, kao povijesna katastrofa i "vek istorijskog poraza srpskog naroda" u kojem su "suprotni" narodi prema srpskom djelovali neprijateljski i zlonamjerno te u tome bili razmjerno uspješni.

Ćosićevo negiranje povijesnih procesa kao mijene odnosa i situacija osobito je vidljivo u jednome njegovu tumačenju NOB-a. Činjenicu da je NOB mobilizirao značajne dijelove srpskog, hrvatskog, slovenskog, crnogorskog i drugih naroda i ujedinio ih u borbi ne samo protiv stranih okupatora, nego i protiv ratom oslobođenih nacionalizama u vlastitim narodima (ustaše, četnici, balisti itd.), Ćosić je vidio drukčije:

«Antifašistička borba (...) i partizanska revolucija pod vođstvom KPJ zamaskirali su pravu suštinu *vekovnog srpsko-hrvatskog spora i rata* u vreme postojanja NDH.»²⁸

Drugim riječima, čak je i pojava stvarnog zajedništva u borbi protiv međunacionalnog sukoba, kakvu su protiv NDH vodili hrvatski i bosanskoher-

²⁵ ISTI, 252.

²⁶ Zoran BOGAVAC, Sergije VESELINOVIĆ (1992.), «Demokrate iz srpske Sparte», *Duga*, br. 469, 14.-29. 2. 1992., 19.

²⁷ Zanimljivo je da se u navedenim razmatranjima i ocjenama ujedinjenja s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina uopće ne spominju Muslimani (odnosno Bošnjaci) koji su 1918., jednako kao i kasnije, također živjeli u krajevima koji su ušli u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, ali im sukladno tadašnjim stajalištima (zapravo sve do šezdesetih godina XX. stoljeća) nije bio priznat status naroda. I ova okolnost dobro ilustrira mentalni sklop regresije na "nulto stanje" te dubinu poništenja vremena i negacije realiteta koji su u međuvremenu nastali.

²⁸ ĆOSIĆ, n. dj., sv. II., 313. (isticanje moje, *op. O. Ž.*). Iz Ćosićeve izlaganja na skupu «Velika Srbija – istine, zablude i zloupotrebe», održanom u SANU 24.-26. 10. 2002.

cegovački partizani u čijim je redovima bilo i Hrvata i Srba i Bošnjaka, samo privid, obmana i vješto maskiranje stvarnosti koja je, unatoč svemu, ipak «spor i rat».

Rat Srba i Hrvata je vječan, a ako se i pojavi situacija u kojoj Srbi i Hrvati pokazuju zajedništvo onkraj svojih perenijalnih sporova i ratova i pri tome su spremni za to zajedništvo boriti se i žrtvovati, ni to nije ništa drugo nego još jedna prijevarna obmana, a njezini protagonisti cinični lašci i opsjenari. Perpetuiranje rata i njegova politička mjerodavnost u miru te irelevantnost političkih institucija koje bi svoj legitimitet temeljile u nekom drugom načelu ili sadržaju, nalaze svoj odraz i u shvaćanjima da Drugi svjetski rat i dalje traje. U sklopu srpskoga političkog diskursa ta su shvaćanja bila iznimno raširena i korištena kao vrlo važno i učinkovito političko mobilizacijsko sredstvo.

Zanimljiv primjer predstavlja govor Željka Ražnatovića Arkana, vođe paravojske formacije Srpske dobrovoljačke garde na mitingu u Bukoviću (Benkovac) u ljeto 1992. godine, o drugoj obljetnici postavljanja barikada i početka oružane pobune hrvatskih Srba. Ražnatović je rekao:

«Srpski narod se sada bori protiv fašizma. Bori se protiv fašističke Nemačke. Jel, shvatite braćo, ustaše su mali, jadni i bedni i mi ćemo ih pojesti za doručak. Ali iza njih stoji Treći Reich. Zapamtite to! Tenkovi leopard nisu pravljeni u Zagrebu, nego u fašističkoj Nemačkoj. S'vatite – da mi ako treba ići ćemo i do Berlina i oslobodićemo i taj narod od novog fašizma.»²⁹

Iako u suvremenom političkom diskursu nije neuobičajeno da se protivnika, kada ga se želi do kraja diskvalificirati, naziva «fašistom» bez obzira na njegovu stvarnu političku orijentaciju, Ražnatovićeva inzistiranje na «fašizmu» pokazuje da nije riječ samo o uobičajenoj pejorativnoj metaforici.

Na to upućuju frekvencije nekih ključnih riječi³⁰, a pogotovo korištenje litičkog uređenja i politike Savezne Republike Njemačke u tom trenutku, izraz «Treći Reich» ne može biti metafora jer se njegovo značenje odnosi isključivo litičkog uređenja i politike Savezne Republike Njemačke u tom trenutku, izraz «Treći Reich» ne može biti metafora jer se njegovo značenje odnosi isključivo na nacionalsocijalističku Njemačku, odnosno Njemačku u jednom konkretnom povijesnom razdoblju (1933.-1945.) i nije prenosivo na druga razdoblja. Neobičnost Ražnatovićeve uporabe izraza «Treći Reich» kao metafore naglašava činjenica da je u srpskom nacionalističkom diskursu za diskvalifikaciju njemačke politike prema Jugoslaviji redovito korišten izraz «Četvrti Reich» kojim se htjelo naznačiti da suvremena Njemačka ponovno, dakle *nakon* sloma Trećeg Reicha, ima pretenzije na regionalnu ili čak i svjetsku dominaciju te da se cijeli rat vodi s tim ciljem pri čemu su Hrvati samo eksponenti ili pijuni

²⁹ Snimak govora dostupan u dokumentarnom filmu Pavla VRANJICANA (2005.) *Komšije* 2. Stručni suradnik Ivica Pandža Orkan. Scenarij, montaža, režija Pavle Vranjican. Zagreb, Nezavisna produkcija.

³⁰ Navod iz Ražnatovićeva govora ima 65 riječi, o toga se «fašizam» i «fašistički» spominju četiri puta, «ustaše» jednom i «Treći Reich» jednom, što znači da je ima ukupno šest riječi koje evociraju fašističku stranu u Drugome svjetskome ratu, gotovo deset posto od broja svih riječi u navodu.

te politike.³¹ Uporaba izraza «Treći Reich» u Ražnatovićevom govoru indicira da zapravo i nije riječ o metafori kojom se želi upozoriti na ponovni uspon nje-mačkog imperijalizma i na ponavljanje situacije slične ili usporedive s onom iz vremena Drugoga svjetskog rata, nego je zapravo poruka da se Drugi svjetski rat *ponavlja sada i ovdje* i *to s istim akterima* i *u istoj političkoj i strategijskoj situaciji*, odnosno, da se *taj rat danas samo nastavlja*. Spominjanje pohoda na Berlin – koji je u stvarnome Drugome svjetskom ratu bio posljednja operacija rata, ali je u danoj vojnopolitičkoj situaciji u Europi i svijetu 1992. godine bio posve nerealan i nezamisliv – kao eventualnoga krajnjeg cilja *sadašnjeg* rata,

³¹ «Četvrti Reich» bio je izraz koji se često koristio za označavanje protusrpske politike Nje-mačke (nerijetko su u to uključivane i Austrija i Italija) kao dijela ukupnih nastojanja za ostvarenje hegemonije nad zemljama Istočne Europe, pa se u srpskom diskursu «govorilo o Četvrtom Reichu koji se prostire od Baltika do Jadrana» («Turning-point in Yugoslavia» *The Economist*, 11. 1. 1992., 45.). Uloge nersrpskih aktera u ratovima u Jugoslaviji bile su protumačene kao dio te globalne njemačke politike pa je tako Šešelj govorio da su «Hrvati agenti Četvrtog njemačkog Reicha» (navedeno u Vaccari, Lanfranco (1991.), «Dal comandante Dragan, il famoso capo della guerriglia, a Giska caduto da eroe: Ecco i signori della guerra serbi.» *Il Sole 24 Ore*, 3. 10. 1991., 3). Podrijetlo ili prvu uporabu izraza nismo uspjeli locirati, ali u nekim se vrelima drži da ga je u konflikt u Jugoslaviji uveo zamjenik federalnog ministra obrane admiral Stane Brovet, inače Slovenac (v. «Belgrader Spitzenmilitär: Hitlerjunge Statt Partisan», *Der Standard*, 21. 10. 1991.). Tumačenje sukoba kao borbe protiv «Četvrtog Reicha» bilo je rašireno i među običnim ljudima i vojnicima na srpskoj strani. Jedan videozapis, nastao u listopadu 1991. u trenutku ulaska srpskih snaga u mjesto Viduševac (Banija), prikazuje vojnika JNA podrijetlom iz Prilepa (Makedonija) koji je motivaciju za borbu protiv Hrvata protumačio time da Tuđman «óće u Jugoslaviju da stvara Četvrti Rajh» (snimak dostupan u dokumentarnom filmu Pavla Vranjicana (2003.) *Komšije 1*. Stručni suradnik Ivica Pandža Orkan. Scenarij, montaža, režija Pavle Vranjican. Zagreb: Nezavisna produkcija), što sugerira da je motiv «Četvrtog Reicha» bio korišten u psihologijskoj pripremi sastava JNA za borbena djelovanja. Pojmom «Četvrti Reich» operirao je i sam Milošević. Ratni dopisnik televizijske kuće Sky News barun Aernout van Lynden u svom je svjedočenju na suđenju Miloševiću rekao da se s optuženim bio sreo krajem srpnja 1991. radi intervjuja. Nakon snimanja, Milošević je baruna pozvao na piće. «Tamo nije bilo kamera, pa to nije bio dio službenog intervjuja i među nama se razvio opušteniji razgovor. I tada je rekao: ‘Vi morate shvatiti da su Srbi ugroženi, jer im prijete ono što je on nazvao papističkim Četvrtim Reichom, islamskom fundamentalističkom zavjerom protiv srpskog naroda koju vodi Hans Dietrich Genscher, tadašnji njemački ministar vanjskih poslova. (...) Činilo mi se pomalo smiješnim da se Vatikan povezuje s islamističkim fundamentalistima.» (The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: Transkript ispitivanja svjedoka baruna Aernouta van Lydena na suđenju Slobodanu Miloševiću, 15.-16. 9. 2003., 26693.-26796. Dostupno na URL <http://www.un.org/icty/transe54/030915ED.htm>, 26711). U službenijim kontaktima s predstavnicima međunarodne javnosti srpski su političari, svjesni pretjeranosti teze o stvaranju «Četvrtog Reicha», nastojali taj pojam koristiti uvjetno, pa je tako Branko Kostić, vršitelj dužnosti Predsjedništva SFRJ u vrijeme kad je tu instituciju uzurpirao Milošević, rekao da «ako bi Njemačka i Austrija nastojale formirati monarhiju, kao tamo neke godine, onda bi to bilo stvaranje Četvrtog Reicha» (navedeno u Srjenc, Marian – Branko Kostić (1991.) «Tuđman passt Friede nicht ins Konzept.» *Der Standard*, 29. 10. 1991.; isticanje moje, *op. O. Ž.*). – Pojam je ostao u uporabi i godinama nakon rata. U jednom feljtonu iz 2003. Dobrica Ćosić navodi da su subjekti urote protiv Srba «Amerika, katolička Evropa, islamski fundamentalizam, duh nemačkog Četvrtog rajha, sve neokolonijalne i teritorijalne revandikacije prema Srbiji i Balkanu, svi imperijalizmi i neokolonijalizmi...» (Dobrica ĆOSIĆ (2003.a), «Mali veliki narod», feljton «Šta je to srpsko pitanje», 5. nastavak. *Večernje novosti*, 14. 3. 2003.).

Ćosić navodi da su subjekti urote protiv Srba «Amerika, katolička Evropa, islamski fundamentalizam, duh nemačkog Četvrtog rajha, sve neokolonijalne i teritorijalne revandikacije prema Srbiji i Balkanu, svi imperijalizmi i neokolonijalizmi...» (Dobrica ĆOSIĆ (2003.a), «Mali veliki narod», feljton «Šta je to srpsko pitanje», 5. nastavak. *Večernje novosti*, 14. 3. 2003.).

snažno pojačava dojam da je riječ o *ponovnom događanju* odnosno *nastavku* rata od prije pola stoljeća, tako da ni ona jedina sintagma u Ražnatovićevom govoru koja je dala naslutiti da nije riječ o Drugome svjetskom ratu («oslobodićemo i taj narod od *novog* fašizma») ne može bitno promijeniti tu osnovnu poruku. Događa se NDH: borba srpskog naroda protiv ustaša odigrava se u sklopu velikog rata protiv fašističke Njemačke i fašizma. Tijekom cijelog rata, sve do njegova kraja, Hrvatska će biti nazivana «NDH», i to neće biti samo usporedba ili nagrdnica, nego označavanje istovjetnosti ovih dviju država i natpovijesne trajnosti NDH.³²

U srpskom diskursu javljale su se i druge konstrukcije povijesti u kojima se fantastičnim i bizarnim anakronizmima opravdavao rat. Na jednoj proslavi u Petrinji 1992. godine, pukovnik Stanko Letić okupljenima je rekao:

«Srpski narod je tu državu imao i branio daleke 1389. godine. Di su ustaše tada bile? Nije ih bilo nigde. Ne bi ih ni bilo da im nismo mi državu stvorili. Srpski narod mora da stera sada stvar do kraja. I mi sada imamo istorijsku šansu da svi Srbi budu u jednoj državi. Druge šanse više imati nećemo.» (snimak u Vranjican 2005., 0:36).

Može se zaključiti da je srpska nacionalistička konstrukcija povijesti osamdesetih godina XX. stoljeća odnose Srba i Hrvata te ostalih naroda u Jugoslaviji prikazivala kao stanje permanentnog rata koje traje od doseljenja na današnja područja. Srbi, ne samo stariji i s većim pravima, nego i idealistički, tragični narod, bili su u tom perenijalnom sukobu žrtve Hrvata, po naravi pokvarenih, «nezajazljivih» i zlih. Stvaranje zajedničke države 1918. godine, pa čak ni zajednička borba ovih naroda u Drugome svjetskom ratu, nisu uspjeli razriješiti sporove, nego su i ostvarena politička zajednica kao i zajednička borba bile samo instancije beskonačnoga međusobnog rata koji zbog naravi protivnika nikad ne može biti zaključen. Stanje danas, može se zaključiti, samo je nastavak te vječne i nepromjenjive situacije. Rat i dalje traje, pa je i razrješenje današnjih problema ratom povijesno neizbježno.

Premda je rastuće razočaranje Srba Jugoslavijom pred kraj komunizma bilo shvatljivo, osobito zbog stalnog pogoršavanja situacije na Kosovu te jasnih naznaka, posebno iz Slovenije, da zajednička država više ne predstavlja idealnu političku zajednicu za njezine nesrpske narode, pronalaženje razloga tome nezadovoljstvu u pradávnim sporovima, dijelom fiktivnim a dijelom za današnjicu irelevantnim, u velikoj je mjeri otežalo, dapače i onemogućilo političko rješenje problema u sadašnjosti. Situacija u kakvoj se Jugoslavija nalazila potkraj osamdesetih godina bila je zapravo vrlo perspektivna jer su se zbog sloma totalitarnog sustava otvarale nove, do tada nepostojeće i nezamislive perspektive u čijem se horizontu nacionalno pitanje u Jugoslaviji moglo riješiti na više različitih načina. Nacionalistički projekt, opravdavan konstrukcijom postojanja permanentnog rata, nudio je, međutim, najgoru i najnasilniju opciju.

³² Početak operacije Oluja na Dnevniku srbijanske državne televizije (RTS) bio će najavljen gotovo kao da je riječ o ofenzivi na Neretvu ili Sutjesku: «Jutrošnjom brutalnom agresijom na Republiku Srpsku Krajinu, NDH je ponovno, po ko zna koji put u ovom veku, isukala svoj krvavi mač.» (snimak u VRANJICAN, *Komšije* 2).

Budući da su rekonstruirani odnosi s Hrvatima za dijelove srpske zajednice u Hrvatskoj postali socijalna zbilja odnosno činjenično stanje, iz toga je onda nužno slijedilo i odgovarajuće ponašanje. Objektivirani konstrukti ubrzo su poprimili i krajnje pojednostavnjene tipizirane oblike koji su se odnosili i na nacionalne identitete. Srbi su u tom okviru bili dobronamjerni, altruistični i tragični narod koji je trajna žrtva, a hrvatski identitet bio je tipiziran kolektivnom karakternom odrednicom «genocidne naravi». Iz konstruirane, ali upravo zato za Srbe i posve zbiljske činjenice da su Hrvati prijatnija opstanku Srba te da su Hrvati trajni i najveći neprijatelji, slijedio je zaključak da s Hrvatima zajedničkog života nema te da je teritorij na kojem žive Srbi potrebno zauzeti, odvojiti ga od Hrvatske te protjerati hrvatsko i drugo nesrpsko stanovništvo. Sukob je poprimao metafizičke razmjere borbe između Dobra i Zla. Budući da je srpski konstrukt srpskog i hrvatskog identiteta postigao krajnu tipizaciju i dospio do redukcije svih pripadnika obiju skupina na «socijalno doznačena» značenja, može se govoriti da je došlo do postvarenja cijelog konstrukta. Kako smo vidjeli, postvoreni ljudski proizvodi su oni nad kojima čovjek više nema kontrolu i ne doživljava ih kao svoj proizvod, nego ih smatra autonomnim, neovisnim objektima na koje ne može utjecati i koji su trajno i nepromjenjivo prisutni. Mi smo postvarenost srpskog konstrukta prepoznali, između ostalog, u intransigentnoj politici pobunjeničkog vodstva koje ni u jednom trenutku nije odustajalo od radikalne politike trajne ratne konfrontacije s Hrvatima. Ono od toga nije odustajalo ni onda kad je bilo jasno da je pobunjenički pokret bio pred slomom i kad je nuđena reintegracija u iznimno povoljnim, konfederalnim uvjetima (*Plan Z-4*, 1995.). Umjesto toga, fatalistički je čekao rasplet za koji se znalo da će za srpsku zajednicu, a osobito za onaj njezin dio koji se voljno ili slijedom različitih ko incidencija pridružio pobunjenicima, biti katastrofalan. Konstrukt koji je prihvaćen u svom postvarenom obliku kao naravan, objektivan pa stoga i nepromjenjiv, onemogućavao je ljudsku intervenciju.

SUMMARY

THE SOCIAL CONSTRUCTION OF THE SERB INSURRECTION IN CROATIA, 1990-1995

Based on the influential theories of Berger and Luckmann, this article analyzes some of the content of the construction of social and political conditions in the Serbian political discourse at the time of the insurrection of the Serbs in Croatia. The reified construction of the relations between Croats and Serbs as age-long and perpetual conflict between two by nature irreconcilable foes led to the inescapable use of violence to solve political problems.

Key words: Serb Insurrection in Croatia, Berger and Luckmann, The Social Construction of Reality